

Akademiniai maršrutai

EKSPERIMENTINĖS FILOSOFIJOS MARŠRUTAI

Vilių Dranseiką ir Renatą Berniūną kalbina Zbignevas Gricevič

ZG: *Visai neseniai filosofiniai klausimai jus nuvedė į Mongoliją. Papasakokite, ką ten veikėte.*

VD: Rinkome duomenis. Praleidome mėnesį Ulan Batore vykdydami du tyrimus. Viena-me jų bandėme aiškintis, ar mongolai taiko skirtį tarp moralinių ir konvencinių normų, ir jei taip – tai kaip. Istoriskai tai yra viena iš centrinių skirčių deskriptyvinėje moralės teorijoje, arba moralės psichologijoje. Daugelis tyrinėtojų šią skirtį laiko universalia, t. y. visoms visuomenėms būdinga, moralinio mąstymo kategorija, tačiau ji yra palygini nedaug tyrinėta nevakarietiškoje visuomenėje. Antrasis tyrimas yra dalis didelio tarpkultūrinio tyrimo, inicijuoto Rutgero ir Pitsburgo universitetų mokslininkų. Šiame tyrime kartu su kolegomis iš keliolikos pasaulio šalių renkame duomenis apie tai, kaip reakcijos į klasikinius filosofų pasitelkiamus mintinius eksperimentus priklauso nuo kalbos, mąstymo reflektyvumo, asmenybės tipų, amžiaus, lyties, religingumo ir įvairių kitų kintamųjų.

ZG: *Tokia kelionė turbūt nebūtų įvykusi, jei ne jūsų nestandartinė prieiga prie filosofinių problemų, vadinama eksperimentine filosofija. Kas yra eksperimen-*

tinė filosofija ir kuo ji skiriasi nuo šiaip filosofijos ir nuo šiaip mokslo?

VD: Man patinka apie eksperimentinę filosofiją galvoti štai šitaip: Kartais filosofiniai argumentai turi empirinių prielaidų ir tada reikia jas patikrinti. Kartais mes sužinome, kad vienos ar kitos srities mokslininkai jau yra jas patikrinę, ir tada galime remtis tuo, ką jie padarė. Bet kitais atvejais tai nėra padaryta. Juolab mokslininkai turi savų reikalų, jie paprastai nepuola tenkinti filosofų įgeidžių. Tada filosofai kai kuriais atvejais gali patys surinkti reikalingą informaciją, pabandyti rasti rūpimus atsakymus į empirinius klausimus.

RB: Eksperimentinės filosofijos atsiradimo kontekstas yra kognityvinių mokslų raida. Kognityviniai mokslai septintajame ir aštuntajame XX a. dešimtmetyje tyrinėjo panašius klausimus, kuriuos tuo metu nagrinėjo analitinė filosofija: sąvokas, kalbą, reikšmę, semantinę turinį ir panašius dalykus. Ilgą laiką šios dvi tyrimų programos plėtojosi lygia greta. Ilgainiui kai kurie filosofai pradėjo gilintis į kognityvinių mokslų metodus, duomenis, juos interpretuoti ir taikyti filosofinių klausimų sprendimams, nes, kaip Vilius ir minėjo, filosofiniuose samprotavimuose būna empirinių prielaidų.

Ekspierimentinė filosofija dabartiniu pavidalu atsirado devintojo dešimtmečio pabaigoje Rutgerso (paminėtini Stephenas Stichas ir Jonathanas Weinbergas) ir Yale'o (visų pirma Joshua Knobe'as) universitetuose. Savo seminaruose jie kalbėdavosi apie įvairias sąvokas ir intuicijas ir jiems vis dažniau ėmė kilti klausimas: apie kieno intuicijas kalbama, kai sakoma, kad kažkas yra intuityviai teisinga? Kiek universalios yra profesionalių filosofų intuicijos? Ir iš to radosi pradinio eksperimentinės filosofijos etapo programinė nuostata, jog reikia gilintis ne tik į filosofų intuicijas...

VD: Šioje vietoje kognityviniai mokslai ir filosofija susiliečia. Viena vertus, tiek vieniems, tiek kitiems kartais rūpi tos pačios problemos. Antra vertus, kuo toliau, tuo labiau disciplinos susipina instituciškai.

RB: Jau minėtame Rutgerso universitete, kuriame šį pavasarį stažavau, yra Kognityvinių mokslų centras. Ir, pavyzdžiui, Stichas, Alvinas Goldmanas, Jerry Fodoras ir keli kiti filosofai dirba tiek Filosofijos katedroje, tiek tame centre. Faktiškai jie yra profesoriai dviejose vietose. Daug studentų studijuoja ir ten, ir ten. Tokia institucinė sampyna yra visai simptomiška. Iš pradžių tai buvo skirtingos institucijos, tačiau esant bendram interesui jos glaudžiai bendradarbiauja. Dabar tokie centrai dygsta tiesiog kaip grybai po lietaus... Tikimės, jog ir Vilniuje toks grybas užaugs.

ZG: *Vis dėlto kognityvinių mokslų institutai veikia nuo aštuntojo dešimtmečio, o pati eksperimentinė filosofija atsirado kiek vėliau. Kokia motyvacija paskatino įkurti dar vieną judėjimą, o ne dirbti po kognityvinių mokslų skėčiu?*

VD: Būtų galima užduoti klausimą, ar eksperimentinės filosofijos iškilimas buvo tikras disciplininis lūžis, ar tai buvo daugiau viešųjų

ryšių žingsnis. Tai veikiausiai buvo legitimacijos pastanga. Žmonės turėjo pagrįsti, kodėl jie gali užsiimti tam tikro tipo veikla filosofijos katedrose. Į vadinamąjį „pareiginį aprašymą“ reikėjo įtraukti žodį „filosofija“. Kita vertus, tai nėra nenatūralus darinys, nes problemos, kuriomis domisi eksperimentinės filosofijos atstovai, tradiciškai buvo keltos ir filosofijoje, žurnalai, kuriuose jie diskutuoja, ne visada, bet dažnai yra filosofiniai žurnalai. Glaudus ryšys su filosofija akivaizdus.

RB: Šiaip yra labai sunku tokias ribas brėžti. Patys eksperimentiniai filosofai paprastai laiko save filosofinio natūralizmo tradicijos tęsėjais. Kokių nors išskirtinių metodologinių pasiūlymų jie nepateikė, tik pritaikė kognityvinių mokslų sukauptą tyrimų patirtį. Manau, kad buvo įvykdytas puikus viešųjų ryšių triukas, suteikęs stiprų postūmį, ir dabar daug jaunų filosofų pradeda empirinius tyrimus būdami filosofijos katedrose.

ZG: *Kaip eksperimentinės filosofijos tyrimai gali papildyti mūsų filosofines diskusijas?*

VD: Kartais bandoma eksperimentinę filosofiją skaidyti į siauresnius tyrimų projektus. Vienas iš jų būtų būtent tokia natūralizmo forma, apie kurią kalbėjome. Filosofinė argumentacija priklauso nuo empirinių prielaidų ir jas galima tikrinti empiriniais metodais. Bet esama ir kitų krypčių. Viena iš jų yra skeptinė. Ji susijusi su natūralistiniu projektu, bet siekia ne konstruoti filosofinio natūralizmo dvasią atitinkančias teorijas, o veikiau diskredituoti vieną ar kitą filosofavimo būdą, pademonstruoti tam tikrų filosofijos metodų nepatikimumą ar bejėgiškumą. Kai kurie eksperimentiniai filosofai mano, kad jeigu pavyksta pademonstruoti, jog mūsų reakcijos į filosofinius mintinius eksperimentus priklauso nuo lyties, nuo išsilavinimo, nuo

to, kurioje šalyje gyvename, koks yra mūsų asmenybės tipas, tai galima užduoti klausimą, kodėl turėtume tikėtis, jog konkretaus asmens, konkretaus filosofo intuicijos užčiuopia kažką universalaus?

RB: Turbūt aršiausiai šiai versijai atstovauja Stephenas Stichas. Jis ne vieną filosofinį klausimą tokiu būdu ir nagrinėja. Stichas rekonstruoja „kabinetinių“, arba „krėslė įsitaisiusių“ (*armchair philosophers*), filosofų argumentus, suranda citatų, kuriose jie apeliuoja į filosofines intuicijas, ir pateikia empirinių argumentų, leidžiančių suabejoti aptariamo tipo intuicijas generuojančių psichologinių mechanizmų patikimumu.

ZG: *Bet ar visus filosofinius klausimus gali padėti spręsti eksperimentinė filosofija? Ar yra tokių klausimų, kurie turėtų būti palikti apmąstymams krėslė?*

VD: Tiesą sakant, toli gražu ne visus filosofinius klausimus buvo mėginta nagrinėti pasitelkiant eksperimentinės filosofijos priegią. Vargu ar galima pasakyti iš anksto, jog kai kurie klausimai yra tikrai izoliuoti nuo bet kokios empirinės prieigos. Istorija parodys. Bet visai galimas daiktas, kad yra filosofinių klausimų, kuriais eksperimentinė filosofija neleis pasakyti nieko vaisingo. Vargu ar iš kognityvinių mokslų perimtos strategijos padės mums ką nors pasakyti apie matematinio platonizmo statusą. Galbūt... kažkaip... kažkada... bet nėra jokio akivaizdaus kelio. Kai kuriems klausimams empirinius metodus pritaikyti lengviau. Pavyzdžiui, deskriptyvinės moralės teorijos klausimams ar net kai kuriems metaetikos klausimams pritaikyti empirinius metodus yra daug lengviau negu normatyvinės etikos klausimams.

RB: Nereikia žiūrėti taip tiesmukai, tarsi eksperimentiniai filosofai teigtų, kad galime atlikti empirinį tyrimą, iš karto duodantį

atsakymą į kokį nors normatyvinį klausimą. Niekio panašaus. Bet bent jau deskriptyvi filosofinių argumentų dalis neturėtų būti palikta kabinetinių filosofų naiviajai antropologijai ir psichologijai. Normatyvinės diskusijos nėra visiškai izoliuotos nuo empirinių faktų. Etikoje ir metaetikoje dažnai kalbama apie įvairius empirinius faktus, pavyzdžiui, faktus apie skausmą.

VD: Pavyzdžiui, dalis normatyvinių moralės teorijų remiasi kantišku metaetiniu principu, teigiančiu, jog normatyvinė teorija negali reikalauti neįmanomo. Jeigu kažkas mums yra neįmanoma padaryti, jei mes, kaip žmogiškos būtybės, nesame pajėgios padaryti kokių nors dalykų, tai normatyvinė teorija neturėtų jų reikalauti. Šio metaetinio principo taikymas priklauso nuo empirinių prielaidų apie tai, kokios būtybės mes esame, ką esame pajėgūs padaryti, o ko nesame, ir čia reikia antropologinių žinių. Ne veltui Kantas tiek daug dėmesio skyrė antropologijai. Jei pritariame šiam metaetiniam principui, teks pritarti, kad empiriniai faktai gali nustatyti normatyvinių moralės teorijų ribas.

ZG: *Eksperimentiniai filosofai rašo, kad jų projektas yra grįžimas prie tų tradicinių filosofijos klausimų, kuriuos sprendė žmonės, šiandien laikomi filosofijos klasikais. Tačiau kodėl tiek daug dėmesio žmogaus tyrinėjimams, psichologijai? Kodėl, tarkim, nesugrįžus prie Aristotelio ir nepradėjus užsiiminėti biologija?*

VD: Taip, turbūt galima užduoti tokį klausimą. Nėra iš anksto nuspręsta, jog fizikinių ar biologinių tyrimų filosofams atlikti negalima. Kai kurie filosofai, tarkim, užsiima evoliuciniu modeliavimu, skelbia straipsnius teorinės biologijos žurnaluose. Vieni eksperimentiniai filosofai taiko neuromokslų metodus tyrinė-

dami sprendimų priėmimą etinėse dilemose, kiti naudoja tekstų analizę ir kitus lingvistikos metodus. Nemanau, kad yra principinių priešasčių kokius nors konkrečių mokslų metodus atmesti kaip neleidiančius sužinoti nieko, kas galėtų būti reikšminga filosofijai. Nors dabar daugiausia telkiamasi į socialinės psichologijos, kognityvinės psichologijos, šiek tiek kognityvinės antropologijos, šiek tiek neuromokslų metodus.

ZG: *Ar kartais visas eksperimentinės filosofijos projektas nėra pareiškimas, jog XX a. buvę dažni bandymai apibrėžti autonomišką filosofinių klausimų sritį buvo bereikalingi, o tų dalykų akcentavimas perdėtas?*

RB: Aš sakyčiau, jog taip. XX a. pasitaikydavo perdėto noro apibrėžti filosofiją kaip visiškai atskirą nuo empirinių mokslų. Vienas iš eksperimentinės filosofijos pionierių Joshua Knobe'as skatina grįžti prie ankstesnių filosofų, kurie taip griežtai neskyrė filosofinės ir mokslinės veiklos. Patys gamtos mokslai ilgą laiką buvo vadinami natūraliajais, arba gamtos, filosofija. Aš tam simpatizuoju. Apibendrinant galima pasakyti taip: viename skalės gale galime rasti empiriškai neatsakingų filosofų, o kitame gale – filosofiskai naivių mokslininkų. Jei patenki į viduriuką, tai gali išvengti įvairių problemų. Kartais filosofai, turėdami teiginių, paremtų nereflektuotomis empirinėmis prielaidomis, gali lengvai nusišnekėti. O štai mokslininkai, pasižymėdami filosofiniu naivumu, gali lengvai nusišnekėti kalbėdami apie tradiciškai filosofinius klausimus, tokius kaip sąmonė ar laisva valia. Siekiant to išvengti, vienas kito pažinimas yra privalomas. Pavyzdžiui, dažnai viešumoje išgirstame populiarus mokslininkus paviršutiniškai kritikuojant filosofiją. Toks neatsargus kalbėjimas

veikiau rodo tam tikrą jų filosofinį naivumą, nei gilią išvalgą.

VD: Filosofinių ir nefilosofinių klausimų demarkavimas nėra pati įdomiausia problema. Yra aiškių paradigminių filosofinių klausimų, yra klausimų, kurių filosofinį reikšmingumą labai sunku išvelgti. Tačiau yra nemažai klausimų, pavyzdžiui, apie laiko prigimtį, apie erdvės prigimtį, apie moralinių sprendinių prigimtį, normatyvumą, tiek episteminių, tiek moralinių, tiek estetinių, kurie gali būti nagrinėjami iš labai skirtingų perspektyvų.

RB: Amerikiečių mąstytojas Danielis Dennettas ne kartą yra sakęs, jog mokslas visada remiasi tam tikra filosofija. Pats Dennettas užsiima mokslininkų edukacija filosofiniais klausimais ir filosofų edukacija moksliniais klausimais. Tokie žmonės kaip jis man yra geras pavyzdys, kaip galima gyventi per vidurį.

ZG: *Man kyla įtarimas, jog nemažai eksperimentinių filosofų yra savamoksliai mokslininkai. Ar nekyla pavojus, kad jų tyrimai turės metodologinių trūkumų, bus gauti nepatikimi rezultatai?*

RB: Geras klausimas. Eksperimentiniai filosofai šią problemą žino ir visi daug, atvirai ir drąsiai šneka būtent apie metodologines problemas. Kuo labiau eksperimentinė filosofija bus institucionalizuota, tuo svarbesnė studijų dalis bus empirinė metodologija.

VD: Gal aš dar pridurčiau, jog didelė dalis eksperimentinių filosofų darbų yra publikuojama psichologijos, kognityvinių mokslų, netgi bendruosiuose mokslo žurnaluose. Jų galima aptikti tokiuose leidiniuose kaip „Science“, „Nature“. Bent jau apie tą dalį darbų būtų galima sakyti, kad jie atitiko standartus, keliamus psichologijai ar kognityviniams mokslams. Dar vienas būdas reaguoti į šį pavojų yra labai paplitusi tendencija tyrimus

vykdyti kartu su bendraautoriais psichologais ar neuromokslininkais, turinčiais reikalingą metodologinį pasirengimą.

ZG: *Viename iš savo tyrimų nagrinėjote tai, kaip žmonės suvokia asmens tapatybę. Gal galėtumėte plačiau papasakoti, koks yra tyrimo kontekstas ir kokie rezultatai?*

RB: Impulsą tyrimui suteikė kol kas bene vienintelis asmens tapatybės problemai skirtas straipsnis eksperimentinės filosofijos literatūroje – 2010 m. paskelbtas Shauno Nicholso ir Michaelo Bruno „Intuitions about personal identity: An empirical study“. Bet aš prieš tai dar savo disertacijoje, darydamas tyrimus Mongolijoje, analizavau būtent asmens sąvoką. Tai darydamas susipažinau tiek su filosofine asmens tapatybės literatūra, tiek su psichologine. Kartkartėmis susitikę su Viliumi aptardavome tuos dalykus. Taip pradėjome tyrimus, kuriais siekėme kritiškai pažvelgti tiek į Nicholso ir Bruno duomenis, tiek į asmens tapatybės sąvoką, kuri iki šiol nekritiškai vartojama gana negausiuose psichologiniuose šios temos tyrimuose. Tyrime taikėme iš kognityvinės antropologijos perimtą reikšminių sąvokų sąrašą (*free listing*) metodą. Tai yra paprastas, bet galingas būdas atskleisti pasirinktos sąvokos prototipinę struktūrą, atpažinti pagrindinius jos komponentus. Taip pat pasitelkėme ir eksperimentinius kognityvinės psichologijos metodus.

VD: Diskusijos dėl asmens tapatybės ne tik filosofijoje, bet ir psichologijoje daugiausia susitelkia į atminties, visų pirma autobiografinės, reikšmę asmens tapatybės išsaugojimui. Pagrindinė alternatyva šiam požiūriui teigia, kad kūno tęstinumas yra svarbesnis asmens tapatybei nei atminties tęstinumas.

Mes pabandėme iš to reikšminių sąvokų sąrašo išgauti daugiau komponentų, kurie galėtų

būti kandidatai į veiksnius, darančius įtaką kasdieniams mūsų svarstymams apie žmonių tęstinumą laike, tęstinumą per transformacijas. Kadangi tyrimo dalyviai kalbėdami apie „asmens“ sąvoką dažnai minėjo įvairias moralines, socialines kategorijas, socialinius ryšius ir vaidmenis, sukonstravome kelis eksperimentus, kuriuose manipuliuojama štai šitomis kategorijomis. Pavyzdžiui, respondentams papasakojome istoriją apie žmogų, po avarijos patekusį į nuolatinę vegetacijos būklę. Pastebėjome, kad tada, kai į istoriją įtraukiami moraliniai elementai, tarkime, kad avarija kilo dėl to, jog tas žmogus važiavo išgėręs ir jo sukėltoje avarijoje nukentėjo kiti žmonės, arba, priešingai, jeigu jis nusuko nuo kelio todėl, kad norėjo apsaugoti kelyje žaidžiančius vaikus, tyrimo dalyviai buvo labiau linkę vegetacijos būklės pacientą laikyti asmeniu. Šie duomenys kreipia link kažko panašaus į lokiškąją asmens tęstinumo sampratą – asmens kategorija padeda sekti, kas yra už ką atsakingas, kas kaltas, kam mes turime dėkoti.

RB: Tapatybės priskyrimai yra būtina socialinių santykių sąlyga. Taip pat skirtingu laiku mums reikia atsekti, kas yra kas. Taigi, kokie yra psichologiniai mechanizmai, atsakingi už to paties asmens nustatymą skirtingose situacijose ir skirtingu laiku? Vienas iš griežtesnių mūsų teiginių yra tvirtinimas, kad žmonės kasdienybėje nesivadovauja vientisa asmens tapatybės sąvoka, o veikiau mąstant apie transformacijas dalyvauja bent dvi sąveikaujančios sąvokos – asmens sąvoka ir individo tapatybės sąvoka, kuri nebūtinai siejama su asmens sąvoka. Kasdienio mąstymo požiūriu Vilius gali išlikti net ir nustodamas būti asmeniu. Tam tikrose situacijose nenusižengdami kasdienei kalbos vartosenai galėtume sakyti, jog tai vis dar Vilius, tačiau jis nebėra asmuo.

VD: Dar vienas dalykas, kuris išplaukia iš surinktų duomenų, yra tai, jog atminties tęstinumas nėra būtina sąlyga kasdieniams tapatybės priskyrimams, jeigu tapatybės sprendinius nustatome pagal žmonių dispoziciją vartoti tikrinį vardą, asmenvardį. Žmonės vartos asmenvardį net tada, kai bus radikalus atminties pertrūkis. Net tada, kai prarandama ne tik atmintis, bet apskritai bet koks sąmoningumas. Tai nesutampa su ankstesnių empirinių tyrimų duomenimis, visų pirma Nicholso ir Bruno.

ZG: *Bet jei psichologinis kriterijus nėra būtinas, tai turi būti dar kokių nors veiksnių, kurie lemia, kaip žmonės svarsto apie asmens tapatybę. Kokie jie?*

RB: Užuomina apie tai jau buvo pateikta analizuojant asmens sąvoką. Nagrinėdami duomenis išskyrėme šešis konceptualinius dėmenis, kurie sudaro kasdienę asmens sąvoką; pirma – psichologiniai elementai; antra – biologiniai, fiziologiniai elementai, susiję su kūnu, jo visuma ir funkcionavimu, gyvybe; trečia – socialiniai ryšiai ir vaidmenys; ketvirta – įvairios moralinės gebos; penkta – minimalaus „aš“ kategorija, susijusi su veikėjiškumu, savivoka, laisva valia. Ir, šešta, esencialistiniai elementai, tokie, kaip „siela“.

VD: Jeigu norėtume labai trumpai atsakyti į šitą klausimą, tai turbūt bandytume sakyti, kad nėra būtinų sąlygų asmens tapatybei. Kasdienoje asmens tapatybę galime priskirti vadovaudamiesi labai įvairiais kriterijais, labai įvairių tipų informacija ir joks iš tų informacinių blokų nėra būtinas. Skirtingai nei buvo manoma tradicinėse diskusijose, kuriose buvo ieškoma vienos būtinos sąlygos. Gali būti krūva skirtingų pakankamų kompleksų.

Dalykai čia painūs ir kilo daug įvairių konceptualinių klausimų ateities tyrimams. Vienas svarbus dalykas yra tai, kad anks-

tesnė literatūra yra visų pirma anglakalbė o joje vartojamas angliškas žodis *the same* yra dviprasmiškas taip dviejų skirtingų tapatybės sampartų. Kai sakoma *not the same*, tai gali reikšti tiek „kitoks, pasikeitęs, nebe toks pats“, tiek „kitas, ne tas pats“. Tai vadinamosios kokybinė ir kiekybinė tapatybės sampratos. Panašiai ir lietuvių kalboje kartais galime sakyti *jis nebėra tas pats žmogus, kokį aš pažinojau*. Kai taip sakome, pripažįstame, kad tam tikra prasme jis tebėra tas pats žmogus, mes galime suprasti, apie ką tokį kalbama, bet kita prasme jis jau nebe tas, jau kitas, kitoks, mat nebeturi tam tikrų ankstesnių savybių, svarbių ypatybių. Lietuviškai šią skirtį galime išreikšti žodžių junginiais *tas pats/toks pats*. Angliškai nėra patogaus būdo tai padaryti ir atrodo, kad tyrimuose, kurie anksčiau buvo atliekami anglų kalba, dalis rezultatų ir gauti dėl to, kad ši dviprasmybė buvo įrašyta pačiame metode. Kai mes pabandėme išskirti tas skirtingas prasmes (o tai gana lengva padaryti lietuvių kalboje), smarkiai pasikeitė gaunami rezultatai. Tai leidžia įtarti, kad anglakalbiuose eksperimentuose buvo svarbių metodologinių problemų. Štai tokio tipo konceptualiniai ir metodologiniai klausimai yra ypač įdomūs.

RB: Tyrimas leido mums prieiti prie skeptinės išvados dėl kasdienių intuicijų naudojimo sprendžiant asmens tapatybės problemą filosofijoje. Manome, kad iš jų jokio pozityvaus filosofinės asmens tapatybės problemos sprendimo išvesti nepavyks. Šiuos duomenis ir šias išvadas sudėjome į straipsnį, kuris netrukus turėtų pasirodyti žurnale „*Philosophical Psychology*“. Tikimės, kad kritikuojami autoriai sureaguos.

ZG: *Kiek žinau, siek tiek vėliau jūs pradėjote domėtis moralės psichologija ir mo-*

ralės antropologija ir bandėte išsiaiškinti, kuo skiriasi moralinės normos nuo kitokių normų. Gal galėtumėte plačiau papasakoti apie kontroversiją?

RB: Moralės psichologijos diskusijose dėl moralinių normų apibrėžimo svarbiausia ankstyva figūra buvo psichologas Elliotas Turielis. Jis teigė, jog vaikai labai anksti ima daryti skirtį tarp moralinių ir konvencinių normų ir ta skirtis išlieka visą gyvenimą. Tai, esą, yra ir suaugusiųjų, ir vaikų daroma skirtis, psichologiškai realus dalykas, kuris yra automatiškas ir kultūriškai universalus. Šią skirtį jis brėžė taikydamas moralinės / konvencinės užduoties metodą (*moral / conventional task*). Visų pirma Turielis paima kokią nors tipinę istoriją, kurioje yra daroma žala. Kadangi jis dirbo su vaikais, vaikams buvo pasakojama istorija, pavyzdžiui, apie Petriuką, kuris sudavė Onutei, ir klausima, ar Petriukas blogai pasielgė. Tarkime, vaikas sako: „Taip, jis pasielgė blogai“. Tada užduodami du kiti klausimai. „Įsivaizduok, kad mokytojas (t. y. autoritetingas asmuo) sako, kad galima trenkti Onutei. Ar tu vis dar manai, jog blogai trenkti Onutei?“ Vaikas gali sakyti taip ar ne. Bet dažniausiai sako, kad vis dar blogai. Tada „Įsivaizduok, kad Petriukas gyvena visai kitoje šalyje ir ten sakoma, kad taip daryti yra galima.“ Jei vaikas atsakydamas į šiuos klausimus tvirtina, kad tam tikri dalykai yra smerktini nepriklausomai nuo to, kur ir kada jie daromi, ir nepriklausomai nuo to, ką apie tų dalykų leistinumą mano kiti žmonės, ši normatyvinė laikysena yra vadinama „moraliniu parašu“ (*moral signature*). Turielis manė, kad būtent „moralinis parašas“ leidžia skirti moralines transgresijas nuo konvencinių transgresijų. Tuo vadovaujantis apibrėžiama moralės sritis, supriešinant ją su konvencijų sritimi, kuri, esą, yra suvokiama kaip priklausoma nuo autori-

tetų bei kultūros. Be to, Turielis tvirtino, kad moralės sritį galima charakterizuoti turinio požiūriu – moralinės transgresijos visada susijusios su žalos darymu ir neteisingumu.

Turielio tradicija jau devintajame dešimtmetyje buvo pradėta kvestionuoti. Ypač svarbų vaidmenį atliko duomenys, atėję iš antropologinių tyrimų. Antropologas Richardas Schwederis savo tyrimais Indijoje pademonstravo, jog indai, kitaip nei vakariečiai, tai, ką Turielis laikė konvenciniais nusižengimais, moralizavo taip pat, kaip ir tipinius moralinius nusižengimus: pavyzdžiui, visokius dalykus, susijusius su tuo, kas gali būti valgoma, kaip moteris turi elgtis su vyru šeimoje ir pan.

Vėliau prie kritikos prisidėjo ir Johnathanas Haidtas. Jis savo tyrimu Brazilijoje pademonstravo panašų rezultatą, kai skirtingų socialinių ekonominių statusų grupės Brazilijoje ir Amerikoje skirtingai vertino nusižengimus, kurie yra nesusiję su žalos darymu ir kuriuose nėra nieko, kas yra žalojamas: pavyzdžiui, tokius kaip tualetu valymas nebenaudojama nacionaline vėliava ar savo šuns, kuris buvo partrenktas automobilio, valgytas. Žemesnio socialinio ekonominio statuso grupės tiek Brazilijoje, tiek Amerikoje manė šiuos nusižengimus esant moralinius, o aukštesnio socialinio ekonominio statuso grupės taip nemanė.

Mes taip pat mėginame įsilieti į šią diskusiją.

VD: Apibendrinant teigtina, kad tai yra du skirtingi klausimai. Pirma, klausimas dėl skirtingų normatyvinio įsitikinimo formų. Pavyzdžiui, kiek prasminga moralinių ir konvencinių normų skirtis, paremta „moralinio parašo“ idėja. Ar ši skirtis yra universali, ar ji aptinkama kiekvienoje kultūroje? Kai kurie tyrėjai, tarkim, Stichas, abejoja šios skirties kultūriniu universalumu.

Bet net pripažįstant, jog ši skirtingų normatyvinio įsitikinimo tipų skirtis yra reikšminga,

kyla klausimų dėl turinių, kuriais papildoma moralės sritis. Anot Turielio tradicijos, viskas, kas susiję su morale, bus susiję tik su žala ir teisingumu, o Haidtas, pavyzdžiui, pridėjo papildomus komponentus, tokius kaip ritualinė švara ir kūno šventumas, pagarba socialinėms hierarchijoms ar lojalumas savo grupei. Tad kyla klausimas, ar galima visą moralės sritį sutraukti į vieno tipo normatyvinį turinį, ar įmanoma ją suvesti į baigtinį sąrašą turinių, kurie santykinai nepriklausomi vienas nuo kito?

RB: Atsakyti į šiuos klausimus labai trukdo tarpkultūrinių duomenų stoka. Dažnai psichologijoje, vadovaujantis duomenimis tik iš Vakarų Europos ir Amerikos, yra daromi toli siekiantys apibendrinimai apie psichologines universalijas. Dar blogiau, dauguma tų duomenų yra gauti tyrimuose, kurių dalyviai – beveik vien bakalauro pakopos psichologijos studentai. Ir iš tokios imties daromi apibendrinimai apie visai mūsų rūšiai būdingą psichologiją. Šiems tyrimams trūksta vadinamojo ekologinio validumo. Šią problemą neseniai dar kartą išskėlė Josephas Heinrichas, Stevenas J. Heine ir Ara Norenzayanas, kurie atliko į psichologinių mechanizmų ir elgsenos universalumą pretenduojančių psichologinių tyrimų metaanalizę. Šią labai siaurą imtį jie įvardijo šmaikščiu akronimu WEIRD (Western, Educated, Industrialised, Rich, Democratic) – tai, anot autorių, yra itin nereprezentatyvi imtis, nes bendrame skirtingų kultūrų kontekste šie žmonės yra tikri keistuoliai. Jau minėta moralinių ir konvencinių normų skirtis taip pat buvo brėžiama remiantis labai ribota imtimi. Dėl šios priežasties dalį savo tyrimo vykdėme ir Mongolijoje.

ZG: Gal galite kiek išsamiau papasakoti apie tyrimą Mongolijoje?

RB: Dar būdamas Belfasto Karalienės universiteto Pažinimo ir kultūros instituto

doktorantu pasirinkau Mongoliją kaip nevakarietišką kultūrinį lauką patyrinėti asmens sąvoką. Taikiau kognityvinės antropologijos ir eksperimentinės psichologijos metodus, kad geriau suprasčiau, kaip įvairių kultūrinių įsitikinimų (šiuo atveju mongolų budistinės asmens sampratos) transmisiją apriboja kognityviniai mechanizmai, atsakingi už tai, kaip konceptualizuojame asmenis. Ulan Batore praleidau metus, per tą laiką atsirado draugų ir pažinčių. Vėliau, grįžęs į Lietuvą, pradėjau LMT finansuojamą podoktorantūros stažuotę moralės psichologijos srityje ir nusprendžiau dar kartą grįžti į Mongoliją, nes tai puiki vieta tarpkultūriniais tyrimams tiek antropologams, tiek psichologams, tiek, manyčiau, ir eksperimentiniams filosofams. Prisijungė ir Vilius, visų pirma dėl jau minėto tarpkultūrinio filosofinių intuicijų tyrimo. Su senų draugų Mongolijos nacionaliniame universitete pagalba gavome porą asistentų, kurie padėjo surinkti ir apdoroti reikiamą medžiagą. Tyrimo duomenys jau buvo pristatyti tarpkultūrinių tyrimų konferencijose Pietų Korėjoje ir Vilniuje bei moralės psichologijai skirtame CEU vasaros universitete Budapešte. Dabar rengiame straipsnį žurnalui ir renkame naujus duomenis Lietuvoje.

ZG: Ir kokie rezultatai?

VD: Galima sakyti, kad tai, kas Vakaruose atliktuose eksperimentuose buvo pasirenkama kaip paradigminiai konvencinių transgresijų atvejai, gali būti traktuojama kaip moralinės transgresijos atvejai kitose kultūrose. Regis, taip buvo Mongolijoje. Bet tai neturėtų versti manyti, kad Mongolijoje nėra moralinių ir konvencinių normų skirties. Tokie duomenys tik nurodo, kad skirtis brėžiama šiek tiek kitoje vietoje, ji šiek tiek kitaip suskirsto normatyvinius turinius.

Antras dalykas – atrodo, kad negalima suvienyti visos moralės srities viena centrine transgresijų turinį apibūdinančia sąvoka. Prasižengimai, susiję su nelojalumu savo grupei ar nepagarba autoritetui, nors ir nebuvo traktuojami kaip žalos ar neteisingumo atvejai, vis dėlto buvo suvokiami kaip moralinės transgresijos „moralinio parašo“ prasme.

RB: Reikia paminėti, kad Mongolijoje mes bandėme patikrinti „moralinio parašo“ taikymą penkiose normatyvinėse srityse, kurias išskyrė Haidtas. Šiandien tai yra bene įtakingiausia teorija šiuo klausimu. Kaip jau minėjome, be žalos ir teisingumo, jis dar išskyrė lojalumą grupei, pagarbą autoritetui ir tyrumo normas. Atrodo, kad mongolai moralizuoja visas penkias haitiškas sritis, kitaip nei kad manė Turielis ir jo kolegos. Taigi, mūsų duomenys iš esmės palankūs Haidtui, nors mes ir taikėme šiek tiek kitokius metodus.

ZG: *O kokie ateities planai?*

VD: Spalio mėnesį, tad šiam žurnalo numeriui pasirodžius tai jau gal bus ir praeitis, Vilniuje vyks nemaža tarptautinė konferen-

cija, skirta konceptualinei ir metodologinei deskriptyvinių moralės tyrimų problematikai aptarti. Renginyje pranešimus skaitys tokios filosofijos bei kognityvinių mokslų žvaigždės kaip jau minėtasis Stephenas Stichas, Danas Sperberis, Edouardas Machery, sulauksime atstovų iš daugelio lyderio pozicijas turinčių moralės psichologijos ir moralės neuromokslų laboratorijų. Šalia jau minėtų moralės srities tyrimų dar turime surinkę duomenų keliais su moralinės atsakomybės priskyrimo praktiko- mis susijusiais klausimais. Šiuos duomenis dabar verčiame moksliniais straipsniais, vykdydami kitą LMT finansuojamą tyrimų projektą „Moralinė atsakomybė: priskyrimo praktikos ir kognityviniai modeliai“. Yra ir įvairių kitų idėjų ateities tyrimams. Kai kurios jau prisirpusios ir parengti tyrimų planai, kai kurios visai žalios, bet apie tai geriau kitą kartą. Be to, šalia bendrų reikalų abu turime ir individualių akademinį interesų. Veiklos pakanka.

ZG: *Dėkui už pokalbį! Linkiu rasti netikėtų duomenų!*